BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA ONA TILI FANI ORQALI TO‘G‘RI TALAFFUZ KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Iskandarova Maftuna Quvondiq qizi
Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti Maktabgacha va boshlang’ich
ta’lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida to‘g‘ri talaffuz (adabiy talaffuz) ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi dolzarb pedagogik-lingvodidaktik muammo sifatida ko‘rib chiqilgan. Orfoepiya va to‘g‘ri talaffuz tushunchalarining lingvistik-pedagogik mohiyati, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fonetik-artikulyatsion rivojlanishiga oid yosh xususiyatlari tahlil qilingan. Muammoning ilmiy-nazariy o‘rganilganlik darajasi qisqacha yoritilgan. Amaliyotda uchraydigan tipik kamchiliklar asoslab ko‘rsatilgan hamda artikulyatsion gimnastika, fonetik mashqlar, minimal juftliklar usuli, tez aytishlar va o‘yin texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: to‘g‘ri talaffuz, orfoepiya, adabiy talaffuz, boshlang‘ich ta’lim, artikulyatsion mashqlar, fonetik eshitish, nutq madaniyati, individual yondashuv.

Аннотация: В статье рассматривается проблема развития навыков правильного (литературного) произношения у учащихся начальных классов как актуальная педагогико-лингводидактическая проблема. Проанализированы сущность понятий орфоэпии и правильного произношения, возрастные особенности фонетико-артикуляционного развития младших школьников. Кратко освещена степень научной разработанности проблемы. Выявлены типичные недостатки практики и разработаны методические рекомендации, основанные на артикуляционной гимнастике, фонетических упражнениях, методе минимальных пар, скороговорках и игровых технологиях.
Ключевые слова: правильное произношение, орфоэпия, литературное произношение, начальное образование, артикуляционные упражнения, фонематический слух, культура речи, индивидуальный подход.

Annotation: The article examines the development of correct (literary) pronunciation skills among primary school students as a pressing pedagogical and linguodidactic problem. The essence of the concepts of orthoepy and correct pronunciation, and the age-related phonetic-articulatory features of young learners, are analyzed. The degree of scholarly elaboration of the problem is briefly discussed. Typical shortcomings of current practice are substantiated, and methodological recommendations are proposed based on articulation gymnastics, phonetic exercises, the minimal-pairs method, tongue twisters, and game-based technologies.
Keywords: correct pronunciation, orthoepy, literary pronunciation, primary education, articulation exercises, phonemic hearing, speech culture, individual approach.

Til — millat ma’naviyatining ko‘zgusi bo‘lib, uning sofligi va to‘g‘ri qo‘llanilishi jamiyat madaniyati darajasini belgilovchi muhim omillardan biridir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeini oshirish va til siyosatini takomillashtirishga qaratilgan farmonlarida ona tili ta’limi metodikasini tubdan yangilash, xususan, o‘quvchilarda adabiy talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirish masalasiga alohida e’tibor qaratilgan. Boshlang‘ich sinf davri bolaning nutqiy shaxs sifatida

shakllanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi, chunki aynan shu davrda tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, so‘zlarni adabiy me’yorga muvofiq aytish ko‘nikmalarining poydevori qo‘yiladi.

Davlat ta’lim siyosati darajasida ham ushbu masalaga jiddiy e’tibor qaratilgan: “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy metodikani tatbiq etish va o‘quvchilarning nutqiy madaniyatini yuksaltirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bundan tashqari, umumta’lim maktablarida nutq nuqsonlariga ega o‘quvchilar bilan ishlash uchun maxsus logopediya shoxobchalarining tashkil etilishi va bunday shoxobchalarga malakali logoped-mutaxassislarning jalb qilinishi to‘g‘risidagi me’yoriy hujjatlar ham ushbu yo‘nalishdagi davlat g‘amxo‘rligining amaliy ifodasidir. Biroq bunday institutsional yordam faqat aniq tashxis qo‘yilgan nutq nuqsonlariga ega o‘quvchilarni qamrab oladi, holbuki oddiy sinf sharoitida ko‘pchilik o‘quvchining talaffuzini yaxshilash aynan ona tili o‘qituvchisining kundalik metodik faoliyati zimmasida qoladi. Biroq amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ishlar hali yetarli darajada tizimli emas. Ko‘pincha o‘qituvchilar diqqatini asosan yozma savodxonlik (imlo)ga qaratib, og‘zaki nutqning talaffuz jihatini ikkinchi darajali masala sifatida qabul qiladilar. Natijada o‘quvchilarda tovushlarni almashtirib talaffuz qilish, urg‘uni noto‘g‘ri qo‘yish, so‘zlarni cho‘zib yoki qisqartirib aytish kabi holatlar uchrab turadi. Bu esa to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantirish usullarini ilmiy asosda takomillashtirishni dolzarb pedagogik muammoga aylantiradi. Mazkur maqolaning maqsadi — boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslarini tahlil qilish, amaliyotdagi mavjud kamchiliklarni aniqlash hamda samarali usullar tizimini ishlab chiqishdan iborat.

To‘g‘ri talaffuz me’yorlarini o‘rganuvchi tilshunoslik bo‘limi orfoepiya (yunoncha orfo — “to‘g‘ri”, epos — “so‘zlamoq”) deb ataladi. Og‘zaki nutqda bir necha xil talaffuz qilinuvchi tovush, qo‘shimcha va so‘zlardan adabiy tilga qabul qilingan bittasi to‘g‘ri talaffuz me’yori hisoblanadi. Demak, to‘g‘ri talaffuz — bu shunchaki tovushlarni aniq aytish emas, balki adabiy til me’yorlariga muvofiq, umumxalq tomonidan tan olingan talaffuz shaklidir. Pedagogik nuqtai nazardan to‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish quyidagi funksiyalarni bajaradi: kommunikativ funksiya — o‘quvchining fikrini aniq va tushunarli yetkazishini ta’minlaydi; normativ funksiya — adabiy til me’yorlarini singdiradi; rivojlantiruvchi funksiya — fonematik eshitish va artikulyatsion apparatni rivojlantiradi; profilaktik funksiya — nutqiy nuqsonlarning oldini oladi. Talaffuz va imlo o‘rtasidagi bog‘liqlik ham muhim: to‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish imloviy savodxonlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, chunki o‘quvchi so‘zni qanday to‘g‘ri talaffuz qilishni bilsa, uni yozishda ham kamroq xatoga yo‘l qo‘yadi.

Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarning nutq apparati va fonematik eshitishi hali to‘liq shakllanib bo‘lmagan bo‘lib, bu davrda maqsadli pedagogik ta’sir orqali talaffuz ko‘nikmalarini samarali rivojlantirish mumkin. Ushbu yoshdagi o‘quvchilarda ayrim tovushlarni aniq talaffuz qilishda qiyinchiliklar uchrashi, so‘z ichida tovushlarni tushirib qoldirish yoki o‘rnini almashtirish hollari kuzatilishi mumkin. Shu bois talaffuzni rivojlantirish ishlari nutq a’zolari (til, lab, tanglay) harakatini ongli boshqarish ko‘nikmasini shakllantirishdan boshlanishi, so‘ngra tovush, bo‘g‘in, so‘z va gap darajasida izchil murakkablashib borishi lozim. Bu yosh davrida o‘quvchilar taqlid qilish orqali o‘rganishga moyil bo‘lganligi sababli o‘qituvchining o‘z nutqi namunaviy va adabiy me’yorlarga muvofiq bo‘lishi, shuningdek mashqlarni o‘yin unsurlari bilan uyg‘unlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, 1–4-sinf oralig‘ida o‘quvchining nutqiy rivojlanishi bir xilda kechmaydi: agar 1–2-sinflarda asosiy e’tibor tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va ularni harflar bilan bog‘lashga qaratilsa, 3–4-sinflarda talaffuz mashqlari asta-sekin ravon, ifodali va tabiiy nutq ko‘nikmalarini shakllantirishga, ya’ni tovush darajasidan matn darajasiga o‘tishga

yo‘naltirilishi lozim. Bu bosqichlilikni e’tiborga olmaslik, ya’ni yuqori sinflarda ham faqat tovush darajasidagi soddagina mashqlar bilan cheklanib qolish, o‘quvchining nutqiy rivojlanish salohiyatidan to‘liq foydalanmaslikka olib keladi.

Ona tili o‘qitish metodikasida talaffuzga o‘rgatish masalasi nisbatan kam o‘rganilgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ona tili ta’limida fonetikaga doir o‘quv-metodik ta’minotni takomillashtirishga bag‘ishlangan bir tadqiqotda adabiy talaffuzga o‘rgatuvchi mashqlar tizimi ishlab chiqilgan bo‘lib, unda talaffuzi qiyin tovush va so‘zlar ustida ishlash uchun maxsus mashq turlari asoslab berilgan. Shu muallifning keyingi, kengroq tadqiqotida esa o‘quvchilarda shunchaki gapirish emas, balki qonuniyatlarga asoslangan nutq so‘zlash ko‘nikmasini rivojlantirish zarurligi ilmiy jihatdan asoslanib, matn ustida ishlash jarayonida talaffuzi va imlosi qiyin nutq tovushlarini o‘qitishda odatlantiruvchi mashqlardan foydalanishning adabiy talaffuz ko‘nikmasini rivojlantirishdagi ahamiyati alohida ko‘rsatib o‘tilgan. Boshqa tadqiqotlarda ham fonemik anglash va artikulyatsiya mashqlaridan bosqichma-bosqich foydalanishning an’anaviy yondashuvga qaraganda yuqoriroq samara berishi qayd etilgan. Ushbu tadqiqotlarning umumiy xulosasi shundan iboratki, to‘g‘ri talaffuzni shakllantirish alohida, izchil va bosqichma-bosqich tashkil etiladigan mashqlar tizimini talab qiladi. Shuni ham ta’kidlash lozimki, ilmiy adabiyotlarda talaffuzni o‘qitish mustaqil, alohida mavzu sifatida emas, ko‘pincha fonetika bo‘limining yordamchi qismi yoki nutq madaniyatini shakllantirishning bir unsuri sifatida qaraladi. Bu holat, bir tomondan, talaffuzni boshqa til hodisalari bilan uzviy bog‘liq holda o‘rgatish zarurligini ko‘rsatsa, ikkinchi tomondan, uni mustaqil metodik yo‘nalish sifatida chuqurroq tadqiq etish ehtiyojini keltirib chiqaradi. Xususan, boshlang‘ich sinf bosqichida talaffuzni rivojlantirishning aniq, bosqichlashtirilgan va o‘lchanadigan mashqlar tizimi shaklidagi yaxlit metodikasi hali ilmiy adabiyotlarda to‘liq shakllanmagan bo‘lib, mazkur maqolada taklif etilayotgan yondashuv aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida to‘g‘ri talaffuzni rivojlantirish amaliyotini tahlil qilish quyidagi tipik kamchiliklarni aniqlashga imkon beradi: talaffuz mashqlarining tizimli emas, tasodifiy tarzda o‘tkazilishi; o‘qituvchilarning e’tibori asosan yozma savodxonlikka qaratilib, og‘zaki nutqning talaffuz jihatiga yetarlicha ahamiyat berilmasligi; sinfdagi barcha o‘quvchilarga bir xil talaffuz mashqlarining berilishi, holbuki har bir o‘quvchining individual nutqiy xususiyatlari turlicha bo‘ladi; fonematik eshitishni rivojlantirishga qaratilgan mashqlarning yetarli qo‘llanilmasligi; audio-vizual vositalardan talaffuzni o‘rgatishda kam foydalanilishi; nutqida nuqsoni bor o‘quvchilar bilan individual ishlashning tizimli tashkil etilmasligi. Bu kamchiliklarning tub sababi shundaki, to‘g‘ri talaffuzni rivojlantirish ko‘pincha ona tili ta’limining ikkinchi darajali qismi sifatida qaraladi, holbuki u nutqiy kompetensiyaning boshqa barcha jihatlari uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Artikulyatsion gimnastika. Dars boshida 3–5 daqiqalik artikulyatsion mashqlar (til, lab va tanglay harakatlarini rivojlantiruvchi maxsus mashqlar) o‘tkazish nutq a’zolarining harakatchanligini oshiradi va murakkab tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishga tayyorlaydi. Fonetik mashqlar va minimal juftliklar usuli. O‘xshash, lekin bitta tovush bilan farqlanuvchi so‘zlar juftligini (masalan, “tosh–dosh”) taqqoslab talaffuz qilish va farqlash mashqlari fonematik eshitishni rivojlantiradi. Tez aytishlar va maqol-matallardan foydalanish. Talaffuzi qiyin tovushlar ishtirok etgan tez aytishlar, xalq maqollari va topishmoqlarni sekin-astalikdan tezlashtirib takrorlash mashqlari nutqning ravonligi va aniqligini oshiradi, milliy-madaniy mazmun esa o‘quvchi motivatsiyasini kuchaytiradi.

Matn ustida ishlash orqali talaffuzni mustahkamlash. O‘qilayotgan matndagi talaffuzi qiyin so‘zlarni oldindan ajratib, alohida mashq qilish, so‘ngra matnni ifodali o‘qishda qo‘llash nazariy bilim bilan amaliy ko‘nikma o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlaydi. Audio-vizual vositalar va o‘yin texnologiyalari. Adabiy talaffuz namunalari yozilgan audio materiallar o‘quvchiga o‘z talaffuzini namunaviy talaffuz bilan solishtirish imkonini bersa, “Aks-sado”,

“Tovushni top” kabi didaktik o‘yinlar mashqni bola uchun qiziqarli va tabiiy qiladi. Nutqida o‘ziga xos qiyinchiliklari bo‘lgan o‘quvchilar bilan qo‘shimcha individual mashqlar o‘tkazish talaffuz nuqsonlarining erta bosqichda bartaraf etilishini ta’minlaydi. She’riy matnlar va sahnalashtirish usuli. Kichik she’r va tez yodlanadigan qofiyali matnlarni ifodali o‘qish, ularni sinf oldida sahnalashtirish o‘quvchida nafaqat talaffuz aniqligini, balki nutq ohangi, urg‘u va his-tuyg‘uni to‘g‘ri ifodalash ko‘nikmasini ham rivojlantiradi. Bunday mashqlarda o‘quvchi tabiiy hayajon holatida bo‘lganligi sababli, talaffuz ustidan ongli nazoratni avtomatlashtirish jarayoni tezlashadi. Guruhli va juftlikda ishlash usuli. O‘quvchilarni juft-juft yoki kichik guruhlarga bo‘lib, bir-birining talaffuzini diqqat bilan tinglab, xatolarni do‘stona tarzda bir-biriga bildirish mashqlari o‘zaro nazorat ko‘nikmasini shakllantiradi. Bu usul, ayniqsa, o‘qituvchi vaqti cheklangan sharoitda talaffuz ustida ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi, biroq o‘qituvchi bunday ishni doimo yakuniy nazorat bilan yakunlashi zarur.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bir qismida talaffuz qiyinchiliklari oddiy metodik mashqlar bilan tuzatiladigan yosh xususiyati bo‘lsa, ayrim o‘quvchilarda bu holat dislaliya (tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish), sigmatizm (shovqinli undoshlar talaffuzidagi buzilish) yoki boshqa nutq nuqsonlari darajasida namoyon bo‘lishi mumkin. Bunday hollarni o‘z vaqtida farqlash ona tili o‘qituvchisining muhim kasbiy vazifalaridan biridir: agar talaffuz qiyinchiligi bir necha oylik izchil mashq bilan bartaraf etilmasa yoki tovushning tushirib qoldirilishi, almashtirilishi barqaror xarakter kasb etsa, o‘quvchini maxsus tekshiruvga — maktabdagi logopediya shoxobchasiga yoki tegishli mutaxassisga — yo‘naltirish maqsadga muvofiqdir. Amaldagi tartibga ko‘ra, umumta’lim maktablarida nutq nuqsonlariga ega o‘quvchilar bilan ishlash uchun logopediya shoxobchalari tashkil etiladi, ularda oliy ma’lumotli o‘qituvchi-logopedlar faoliyat yuritadi va zarur hollarda o‘quvchilar nevropatolog, otolaringolog kabi mutaxassislar tekshiruviga yo‘naltiriladi. Ona tili o‘qituvchisi bunday shoxobchaning ishini almashtira olmaydi, ammo u bilan izchil hamkorlik qilishi, logoped tavsiya etgan mashqlarni sinfdagi kundalik ish bilan uyg‘unlashtirishi lozim. Bu hamkorlik, bir tomondan, nutq nuqsonining chuqurlashib ketishining oldini olsa, ikkinchi tomondan, o‘quvchining sinfdoshlari orasida his qiladigan noqulaylik va o‘ziga bo‘lgan ishonchsizlikni ham kamaytiradi.

Talaffuzga o‘rgatish masalasi nafaqat ona tili, balki xorijiy til o‘qitish metodikasida ham keng o‘rganilgan. Xususan, ingliz tili ta’limida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining talaffuzini shakllantirishda raqamli platformalar va nutqni tanib olish dasturlaridan foydalanish bo‘yicha tadqiqotlar bunday vositalarning interaktivlik, tezkor fikr-mulohaza va individual yondashuvni ta’minlash imkoniyatlarini ko‘rsatib bergan. Ushbu tajriba ona tili ta’limida ham qo‘llanilishi mumkin: masalan, o‘quvchi o‘z ovozini yozib olib, uni namunaviy talaffuz bilan solishtirishi yoki oddiy nutqni tanib olish ilovalari yordamida o‘z xatolarini mustaqil aniqlashi mumkin. Shuningdek, qardosh turkiy xalqlar tajribasi ham diqqatga sazovor. Qiyosiy-tipologik tadqiqotlarda o‘zbek va boshqa turkiy tillar orfoepiyasining o‘zaro qiyoslanishi ba’zi tovushlarning talaffuzidagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlashga, shu orqali metodik mashqlarni yanada aniq yo‘naltirishga yordam berishi ko‘rsatilgan. Bunday qiyosiy yondashuv, ayniqsa, ko‘p millatli sinflarda yoki ikki tilli muhitda tahsil olayotgan o‘quvchilar bilan ishlashda alohida amaliy ahamiyat kasb etadi. To‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantirish samaradorligini kuzatib borish uchun quyidagi mezonlardan foydalanish tavsiya etiladi: tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish mezoni, fonematik eshitish darajasi mezoni, nutqning ravonligi va tabiiyligi mezoni hamda o‘quvchining o‘z talaffuzidagi xatoni mustaqil sezish va tuzatish qobiliyatini aks ettiruvchi mustaqillik darajasi mezoni. Har bir o‘quvchi uchun sodda kuzatuv varag‘i yuritish va davriy ravishda natijalar dinamikasini qayd etib borish o‘qituvchiga individual yondashuvni yanada aniq tashkil etish imkonini beradi.

Bunday kuzatuv varag‘ida, masalan, chorak boshida va oxirida bir xil topshiriqlar (belgilangan so‘z va gaplarni o‘qish) asosida qayd etilgan natijalarni solishtirish orqali har bir

o‘quvchining shaxsiy o‘sish dinamikasi ko‘rinadi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarni bir-biri bilan emas, balki o‘zining oldingi natijasi bilan qiyoslashga asoslangan — ya’ni har bir bolaning individual rivojlanish sur’atini hurmat qiluvchi — pedagogik yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining talaffuz ko‘nikmalari faqat maktabda emas, balki uy sharoitida ham shakllanadi va mustahkamlanadi, chunki bola kuniga bir necha soatini oila a’zolari bilan muloqotda o‘tkazadi. Agar oilada shevaga xos yoki adabiy me’yordan chetga chiquvchi talaffuz odat tusiga kirgan bo‘lsa, faqat maktabdagi mashqlar bilan cheklanish yetarli natija bermasligi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi ota-onalarga bolaning uyda qanday sodda mashqlarni (masalan, kundalik nutqda talaffuzi qiyin bo‘lgan so‘zlarni birga sekin-asta takrorlash, kitob o‘qib berishda so‘zlarni aniq talaffuz qilish) bajarishi mumkinligi bo‘yicha qisqacha tavsiyalar berishi, ota-onalar yig‘ilishlarida ushbu masalaga alohida to‘xtalishi maqsadga muvofiqdir. Maktab va oila o‘rtasidagi bunday izchil hamkorlik talaffuzni rivojlantirish jarayonini yaxlit tarbiyaviy tizimning bir qismiga aylantiradi.

Metodik amaliyotda barcha tovushlarni bir xil mashqlar bilan o‘rgatish samarasiz hisoblanadi, chunki har bir tovush guruhi o‘ziga xos artikulyatsion qiyinchilikka ega. Shu sababli mashqlarni tovush guruhlariga qarab tabaqalashtirish maqsadga muvofiq. Shovqinli-jarangsiz va jarangli undoshlar (masalan, “p–b”, “t–d”, “k–g”) juftligida ko‘pincha ularni farqlashda qiyinchilik kuzatiladi, shu bois bu guruh uchun eshitish orqali farqlash va tovush jaranglashini qo‘l bilan sezish (bo‘yin-tomoq mushaklarini ushlab ko‘rish) kabi mashqlar samarali hisoblanadi. Shovqinli qorishiq tovushlar (“ch”, “sh”, “j”) uchun esa til va lablarning aniq holatini egallashga qaratilgan artikulyatsion mashqlar, sonorli undoshlar (“r”, “l”, “n”) uchun esa tilning tebranish yoki tegib turish harakatini mashq qildiruvchi maxsus artikulyatsion gimnastika elementlari tavsiya etiladi. Unlilar tizimida esa lab yumuq-ochiqligi va tilning gorizontal holatiga bog‘liq farqlarni (masalan, “o‘”, “o”, “u” unlilarini) aniq ko‘rsatib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday tabaqalashtirilgan yondashuv o‘qituvchiga har bir dars uchun aniq maqsadli, tor yo‘naltirilgan mashqlar tanlash imkonini beradi, bu esa umumiy va tarqoq mashqlarga nisbatan ancha yuqori pedagogik samara beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchi sinfdagi qaysi tovushlar bo‘yicha ko‘proq o‘quvchida qiyinchilik kuzatilayotganini dastlabki kuzatuv orqali aniqlab, mashqlar rejasini shunga moslashtirishi tavsiya etiladi.

Quyida bir soatlik ona tili darsining talaffuzga bag‘ishlangan qismi uchun namunaviy tuzilma keltiriladi. Darsning tashkiliy qismidan so‘ng 3–4 daqiqalik artikulyatsion gimnastika o‘tkaziladi (til va lablarni turli holatlarga keltirish mashqlari). So‘ngra o‘qituvchi kunning “qiyin tovushi”ni e’lon qiladi va shu tovush ishtirok etgan 4–5 ta so‘zni namuna sifatida talaffuz qiladi, o‘quvchilar uni takrorlaydi. Keyingi bosqichda minimal juftlik mashqi o‘tkaziladi: o‘quvchilarga ikkita o‘xshash so‘z aytilib, ular qaysi so‘z aytilganini aniqlashadi. Asosiy qismda esa shu tovush ishtirok etgan qisqa tez aytish yoki she’riy parcha ifodali o‘qiladi, so‘ngra o‘quvchilar juftlikda bir-birining talaffuzini tinglab, o‘zaro fikr bildiradi. Darsning yakuniy qismida bir necha o‘quvchi o‘qituvchi nazoratida qisqa matnni ovoz chiqarib o‘qiydi, natijalar sodda kuzatuv varag‘iga qayd etiladi. Ushbu tuzilma har bir darsda ozgina o‘zgartirilgan holda takrorlanib, talaffuz ustida ishlashni doimiy va tizimli jarayonga aylantiradi. Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti va ona tili fani bo‘yicha o‘quv dasturlarida o‘quvchilarning og‘zaki nutqi, jumladan to‘g‘ri va ravon talaffuzga erishish talablari umumiy kompetensiyalar tarkibida ko‘zda tutilgan. Biroq amaliyotda ko‘pincha ushbu talablar aniq mashqlar tizimiga emas, balki umumiy tavsiyalar darajasida qolib ketadi: dastur va darsliklarda “to‘g‘ri va ravon talaffuz qilish” kabi umumiy ko‘rsatma berilgan bo‘lsa-da, buni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bosqichma-bosqich mashqlar tizimi, ko‘rgazmali va metodik materiallar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu sababli ushbu maqolada taklif etilgan metodik yondashuv — tovush guruhlariga ko‘ra tabaqalashtirilgan

mashqlar, namunaviy dars tuzilmasi va nazorat mezonlari — mavjud dastur talablarini amaliy jihatdan to‘ldiruvchi vosita sifatida qaralishi mumkin. Shuningdek, darslik mualliflari va metodistlar uchun ham amaliy tavsiya sifatida shuni ta’kidlash lozimki, yangi nashr etiladigan yoki qayta ko‘rib chiqiladigan ona tili darsliklarida har bir mavzuga tegishli bo‘lgan “qiyin tovush”lar oldindan belgilanishi, ular uchun maxsus mashq va topshiriqlar alohida rubrikada berilishi maqsadga muvofiqdir. Bu, o‘z navbatida, turli hududlardagi o‘qituvchilarning talaffuzni o‘qitishga bo‘lgan yondashuvini birxillashtirish, ya’ni mamlakat miqyosida yagona metodik makonni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantirish ona tili ta’limining muhim, ammo hali yetarlicha e’tibor berilmayotgan yo‘nalishlaridan biridir. Talaffuz — shunchaki og‘zaki nutqning texnik jihati emas, balki o‘quvchining umumiy nutqiy va lingvistik kompetensiyasi, jumladan imloviy savodxonligi shakllanishining muhim negizidir. Amaliyotda uchraydigan kamchiliklar — talaffuz mashqlarining tizimsizligi, individual yondashuvning yetishmasligi, nutq nuqsonlariga ega o‘quvchilarga alohida e’tibor berilmasligi — bu boradagi ishni ilmiy asoslangan, izchil tizim sifatida qayta qurishni talab qiladi. Artikulyatsion gimnastika, fonetik mashqlar, minimal juftliklar usuli, tez aytishlar, matn ustida ishlash, audio-vizual vositalar va o‘yin texnologiyalarini individual yondashuv bilan uyg‘unlashtirgan holda qo‘llash, shuningdek zarur hollarda logoped-mutaxassis bilan izchil hamkorlik qilish to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Xorijiy va qardosh xalqlar tajribasidan, xususan, raqamli vositalar va qiyosiy-tipologik yondashuvdan oqilona foydalanish milliy metodikani yanada boyitadi. Bu esa o‘quvchining nafaqat og‘zaki nutqi, balki yozma savodxonligi va umumiy ta’lim muvaffaqiyatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan usullar tizimini aniq sinflar sharoitida tajriba-sinovdan o‘tkazish va uning samaradorligini empirik asoslash dolzarb yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6084-son Farmoni. — Toshkent, 2020-yil 20-oktabr.
3. Iskandarova M.Q. Boshlang‘ich ta’limda ona tili fanidan mustaqil ishlarni tashkil etish metodikasini takomillashtirish: Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi / Ilmiy rahbar G‘.H. Hamroyev; Samarqand davlat pedagogika instituti. — Toshkent, 2025.
4. Hamroyev G‘. Umumiy o‘rta ta’lim tizimida fonetikaga doir o‘quv-metodik ta’minotni takomillashtirish: pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. — Samarqand, 2019.
5. Hamroyev G‘. Ona tili ta’limida o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqishning lingvodidaktik asoslarini takomillashtirish: pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. — Toshkent, 2022.
6. Yo‘ldoshev R. Maxsus shakllantirilgan orfoepiya qoidalarni o‘rgataylik // Pedagogik mahorat. — 2020, 2-son.
7. Ergashev A.S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fonetik bilimlarini shakllantirishda mashqlarga asoslangan ta’limni tizimli tashkil etish // NamDU ilmiy axborotnomasi. — 2025, 12-son.
8. Boshlang‘ich sinfda matn ustida ishlash orqali to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini hosil qilishda fonetik mashq va topshiriqlardan foydalanish // Ilmiy jurnal maqolasi. — 2024.

9. Fonetik mashqlarni o‘qitish bo‘yicha boshlang‘ich sinflarda tajriba-sinov ishlari // Ilmiy jurnal maqolasi. — 2022.
10. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga fonetik tushunchalarni o‘rgatishda foydalaniladigan didaktik usullar // Ilmiy jurnal maqolasi.
11. Masharipova U.M. The role of speech competence in developing speech culture among primary school students // Ilmiy maqola. — Urganch, 2024.
12. Umumta’lim maktablarida logopediya shoxobchalarini tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi Nizom (Xalq ta’limi vazirligi). — Toshkent, elektron nashr.
13. Umarova Z.X. Ingliz tili darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining talaffuzini shakllantirishda raqamli platformalarning lingvo-didaktik imkoniyatlari // NamDU xalqaro talabalar konferensiyasi materiallari. — 2025.
14. Mirzohidova H. O‘zbek maktablarida fonetikani qirg‘iz tiliga qiyoslab o‘rganish: pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi. — Toshkent, 1998.
15. Saidov M. O‘zbek maktablarining 5-sinflarida ona tili ta’limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi: pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati. — Toshkent, 2000.
16. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологиялар: моҳияти ва имкониятлари. — Тошкент: Fan, 2006.